

ATSISKLEIDŽIA SLAPTOJI KALININGRADO SRITIES ISTORIJA

КОСТЯШОВ, Ю. В. *Секретная история Калининградской области. Очерки 1945-1956 гг.* Калининград: Терра Балтика, 2009. – 352 с.

Arūnė Liucija Arbušauskaitė

Intriguojančiu pavadinimu pasirodžiusi knyga Kaliningrado knygynų lentynose buvo greitai išpirkta. Vadinasi, jos labai reikėjo.

Žinant, kad I. Kanto Rusijos valstybinio universiteto prof. Jurijus Vladimirovičius Kostiašovas yra vienas iš Kaliningrado srities pokario istorijos tyrinėjimų pradininkų, kad jo darbai dėl neabejotino profesionalumo ir išvalgumo aukštai kotiruojami akademinės visuomenės sluoksniuose, žinant, kaip kruopščiai faktas po fakto, informacija po informacijos buvo rekonstruota pokario realybė, natūralu, jog ši knyga tapo raritetu. Jos sėkmę nulėmė ir pats autorius, ir pavadinime paslėpta intriga. Tačiau „slaptoji istorija“ nėra propagandinis triukas, patraukiantis skaitytojo dėmesį. Šiuo atveju Kaliningrado srities istorija ilgai buvo „slaptoji“, apie ją nebuvo galima kalbėti iki pat šių dienų, kol atsivėrė „slaptųjų“ dokumentų saugyklos.

Pusketvirto šimto puslapių knyga apima autoriaus apybraižas, tiksliai įrėmindama laiko dimensiją: 1945–1956 metai. Apibrėžtas laikotarpis padiktavo knygos tematiką ir jos struktūrą. Visos apybraižos nuosekliai viena po kitos iš esmės atskleidžia įvairius Kaliningrado srities tapimo ir vystymosi etapus. Taip pamažu atsiskleidžia apnuogintos karo pasekmės, vykstantys demografiniai procesai, vietinės administracinės valdžios kūrimo žingsniai, centrinių valdžios įstaigų politika srities atžvilgiu ir kiti kultūriniai bei ideologiniai to laiko momentai.

Pirmąją recenzuojamos knygos dalimi laikytinas populiarus J. Kostiašovo darbas *Prūsiškosios dvasios išvaymas*. Ši mokslinė studija rusų kalba publikuojama nebe pirmą kartą, tačiau šį kartą gerokai papildyta išnašomis, citatomis, iliustruota nuotraukomis ir dokumentų faksimilėmis, įterptas naujas skyrelis – *Statinių (iš)ardymo trestas* (p. 45–48). Vertėtų šį skyrelį pristatyti detaliau: valant Kenigsbergo/Kaliningrado griuvėsius ir svarstant naujos statybos kryptis mieste ir srityje, aštriai iškilo klausimas, – kaip traktuoti istorinį-kultūrinį vokiškąjį paveldą. Kokius griuvėsius išsaugoti atminimui? Gal griauti visur ir viską? Kaip pakeisti miesto veidą nuo prūsiškų smulkmenų iki būsimos sovietinės architektūros sprendinių? Kokias gatves palikti, kokias aikštes platinti/siaurinti? Kaip turėtų atrodyti miesto centras? Ir pan. Ieškant atsakymų į tokius klausimus, pirmiausia užkliuvo tradicinį Rytų Prūsijos kraštovaizdį formavusios raudonosios plytos. Pradėta jas masiškai išvežti iš srities arba naudoti naujoms statyboms. O srities Architektūros skyriaus viršininkas įsismaginęs net apskaičiavo, kaip griauant/ardant senuosius pastatus kuo greičiau gauti per du milijardus plytų. Laimei, jo pasiūlytas projektas Maskvoje negavo pritarimo.

Dar grįžtant prie J. Kostiašovo teksto *Prūsiškosios dvasios išvaymas*, derėtų pasakyti, kad drąsiai galima jį laikyti savotiška Kenigsbergo/Kaliningrado srities susiformavimo abėcėle.

Antroji knygos dalis – Kenigsbergo/Kaliningrado srities apgyvendinimo ir vietinių gyventojų deportacijų analizė. Šiuos klausimus prof. J. Kostiašovas tyrinėja dvi dešimtis metų. Per tą laiką išrausti archyvai Kaliningrade, Maskvoje ir kituose miestuose, parašyta nemažai straipsnių, perskaityta daugybė pranešimų tarptautinėse konferencijose ir seminaruose. Šiame skyriuje randame tarsi visų minėtų tyrimų kvintesenciją. Naujų gyventojų į regioną atvykimas ir įkurdinimas, jų demografinė statistika pateikta lentelėmis ir grafikais, tekstas papuoštas nuotraukomis ir autentiškomis citatomis – taip atskleidžiamas srities apgyvendinimo procesas 1946–1950 metais. Ypač vertingas skyrius, parodantis, kaip vyko būsimumų persikėlėlių verbavimas ir jų perkeldinimo organizavimas. Nė vienas mokslininkas, tarp jų ir šios recenzijos autorė, tyrinėdami perkeldinimo procesą į Kenigsbergo/Kaliningrado sritį, iš pradžių neginčijo oficialios propagandos diegtos klišės, jog naujieji srities gyventojai į Rytų Prūsiją atvykę savanoriškai, jų persikėlimas būdavęs sklandus, sutikimas – su užmoju. Prof. J. Kostiašovas, suradęs buvusius slaptus dokumentus Voronežo srities archyve, paneigė šią nuostatą ir įrodė, kad realybėje visas procesas atrodęs kitaip. Gal nedidelę dalį persikeliančiųjų ir paskatindavo puikiai organizuota ideologinė-propagandinė akcija, žadėjusi Rytų Prūsijoje puikią derlingą žemę, mūrinius gyvenamuosius namus (buvo teigiama, kad ten „net tvartai mūriniai“, o ši žinia darė įspūdį), visokios piniginės išmokos ir įvairios lengvatos. Tačiau tarp žmonių sklandę gandai apie greit prasidėsiantį karą, ateisiančius vokiečius ir viską atsiimsiančius ir pan. veikė kaip neformali, bet efektyvi kontrpropaganda, kuri atšaldė ne vieną persikėlėlį. Beveik kiekviena Sovietų Sąjungos sritis pagal CK patvirtintą planą [planas buvo visagalis socialistinio gyvenimo variklis, jo reikėjo laikytis, dėl jo sovietinėje visuomenėje nebuvo diskutuojama] privalėjo užverbuoti ir išsiųsti į Kaliningrado sritį konkretų skaičių naujakurių. Voronežo sritis vien 1946 m. privalėjo perkeldinti 900 šeimų. Dėl tokio valdžios spaudimo persikėlėlių verbuotojai turėjo griebtis kraštutinių priemonių: patiems numatyti kandidatūras, grasinti didelėmis pinigėmis baudomis ir kitaip. Taigi „savanoriškas“ išvykimas tapdavo *savanoriškai priverstiniu* (добровольно-принудительным). Todėl buvo ieškoma įvairių būdų, kaip įvykdyti planus. Ir, kaip rodo prof. J. Kostiašovo rasti dokumentai, gimdavo net ypač išradingų pasiūlymų: viename rajone buvo nuspręsta vienu ypu iškeldinti visą kolūkį – 30 ūkių. Apie tai, kad šis kolūkis buvo laikomas beviltiškai atsilikusiu, žinoma, buvo nutylima.

Voronežo archyvuose rasta informacija atskleidžia ir kai kuriuos paties perkeldinimo proceso niuansus. Čia verta trumpai pacituoti (p. 96):

„1950 m. vasario pradžioje iš Voronežo į Kaliningradą išvyko ešelonas Nr. 109. Jį sudarė 31 vagonas žmonėms gabenti, 9 – daiktams ir rakandams, 28 – galvijams ir paukščiams; be to, sąstate buvo trys spec. vagonai – vaikams, tarnybinis ir izoliatorius. Ešelonas vyko ne pagal grafiką, kelionė truko apie tris savaites, nes daug kur buvo laukiama laisvo kelio; daugelyje kelionės stočių perkeldinamieji negaudavo ne tik maisto, bet ir karšto vandens, kai kuriose stotyse neduodavo anglių. Vasario 28 d. atvykus į Nesterovo stotį, perskaičiavus žmones ir kitą gyvą inventorių, buvo pasigesta 12 asmenų, 10 karvių, 13 telyčių, bet už tai atsirado daugiau avių ir ožkų – net 15.“

Tokia buvo naujų Kaliningrado srities gyventojų perkeldinimo kasdienybė, ir ji nebuvo rožinė, kaip ilgą laiką buvo stengtasi pavaizduoti.

Vienas reikšmingiausių knygos dalies skyrių analizuoja įdomų ir iki galo neištyrinėtą reiškinį, kuris rusų kalba įvardijamas kaip *обратничество* [*obratničestvo*], o lietuvių kalba neturi tikslaus atitikmens. Ši sąvoka slepia tokius masinės migracijos niuansus:

- kaip pavyksta įsitvirtinti persikėlėliams naujoje gyvenamojoje aplinkoje;
- koks sudėtingas naujos teritorijos įsisavinimo kelias;
- kokie yra sovietinės valstybės migracinės politikos kriterijai ir kaip jie gali būti įvertinti naujakurių įkurdinimo kontekste.

Daugelis Kenigsbergo/Kaliningrado srities pokarinio apgyvendinimo tyrinėtojų dažniausiai apsiribodavo statistikos dinamikos siužetais, taigi už jų tyrimų akiračio išnykdavo pačių žmonių jausena, emocinė bei psichologinė elgsena ir kiti dalykai, kurie vėliau sulauks dėmesio kaip naujo tapatumo (identiteto) ieškojimo diskursas. Taigi būtent *obratničestvo* tolesnis ir gilesnis tyrinėjimas ateityje galėtų duoti labai įdomių rezultatų.

Autorius pateikia ir išsamią statistinę persikėlėlių analizę, jų adaptacijos naujoje aplinkoje formas ir būdus; ši knygos dalis baigiama labai konspektyviu buvusių civilių Rytų Prūsijos gyventojų – vokiečių būklės apibūdinimu ir jų deportacija į Vokietiją 1947–1949 metais.

Trečioji knygos *Slaptoji Kaliningrado srities istorija* dalis, temiška ir įvardyta kaip *Valdžia ir visuomenė*, struktūriškai sudaryta iš gana kontrastuojančių skyrių. Vieni skirti karinės ir civilinės administracijos tarpusavio santykiams nušviesti, arba, teisingiau pasakius, – kaip sunkiai kariškiai buvo verčiami riboti savo kompetencijos ir įtakos sferą civiliniame-ekonominiame ir politiniame srities gyvenime. Kita dalis skiriama ekonomikos ir infrastruktūros plėtrai Kaliningrado srityje bei Maskvos centrinių partinių ir valdžios organų pozicijoms srities vystymo atžvilgiu. Kai kurie šios dalies aspektai jau yra aprašyti ir išanalizuoti aukščiau paminėtoje studijoje *Prūsiškosios dvasios išvayrimas*, todėl čia daugiau tos problematikos nebeakcentuosime. Šioje knygos *Slaptoji Kaliningrado srities istorija* dalyje autorius labai argumentuotai ir įtaigiai parodo, kaip susiformuoja politinis-ūkinis stalininės-sovietinės sistemos elitas, kurio sprendimai buvo nediskutuotini ir aklaiai vykdomi.

Ideologijos ir propagandos funkcionavimo paskutiniu stalinizmo laikotarpiu būdai ir poveikio reguliavimo kontrolės mechanizmas analizuojami ketvirtojoje knygos dalyje. Šiandieniniam žmogui, ko gero, būtų sunku suprasti, kad dešimtys tūkstančių žmonių buvo varu pervaryta per vadinamuosius politinio švietimo būrelius ir įvairias mokyklas. Ypač isteriškos ir triukšmingos būdavo vadinamųjų „liaudies priešų“ pasmerkimo kampanijos. Kaip pavyzdys knygoje pateikta informacija, jog 1953 m. sausio 13 dienos TASS išplatintą žinią apie „gydytojus-žudikus“ (tai buvo antisemitinė kampanija), kuriuos privalėjo pasmerkti sovietiniai piliečiai, Kaliningrado srityje svarstė/smerkė 9096 susirinkimuose dalyvavę 90 355 asmenys, iš jų 4518 pasakė atitinkamas kalbas. Visa kampanija visur vyko pagal vieną scenarijų: iš pradžių kalbėtojai reikalavė gydytojams „žudikams“ mirties bausmės, paskui oratoriai lenktyniaudavo, stengdamiesi išrasti kuo veiksmingesnį bausmės būdą. Pasitaikydavo ir „kūrybingų“ siūlymų, kaip antai: „Su tokiais piktadariais nėra ko ceremonytis. Pakarkime, o nuotraukas nusiųskime į JAV“. Paprastai tokie susirinkimai baigdavosi papildomais kolektyvo įsipareigojimais ir priesakais geriau dirbti. Štai vienos vaistinės darbuotojai ta proga net įsipareigojo „pagerinti vaistų paruošimo kokybę“. Rezoliucijų ir protokolų buvo surašyti keli tomai (p. 268). Apie tokius susirinkimus daug rašydavo laikraščiuose. Šiandieną jau žinome, kad ši byla gydytojams buvo sufabrikuota ir visi „kaltieji“ reabilituoti. Šiuo ir kitais pavyzdžiais knygos autorius aiškiai parodo būdus, kaip buvo stiprinamas ir apsaugomas politinis režimas, kaip būdavo pasiekiami piliečių lojalumo partijai ir valstybei.

Kitas svarbus aspektas, atskleidžiantis Kenigsbergo srities identiteto netekimą, yra Ketvirtojo skyriaus dalis, skirta 1946–1950 metais įvykdytam vietovardžių pakeitimui. Užėmus Rytų Prūsiją, reikėjo kuo greičiausiai atsikratyti nekenčiamų fašistinių vadeivų vardų, virtusių toponimais. Todėl 1945 m. lapkričio mėn., Ypatingosios karinės apygardos kariuomenės vado K. Galickio nurodymu, tokie pavadinimai buvo skubiai keičiami. Taip *Adolfo Hitlerio* aikštė (*Platz*) gavo *Pergalės* pava-

dinimą (*Pobeda*). Kai visa sritis buvo pavadinta M. Kalinino vardu, prasidėjo kartais planingas, kartais stichiškas vardu ir pavadinimų keitimo procesas. Šį klausimą nagrinėti labai mėgsta ir rusų, ir lietuvių mokslininkai, prof. J. Kostiašovo analizė pakartoja daugelį žinomų faktų ir teiginių. Pats įdomiausias, manyčiau, šios dalies skyrius yra apie cenzūrą. Būdas, kaip buvo niveliuojamas sovietinių žmonių skonis ir vertybių sistemos, reikėtų analizuoti atskirai.

Ypač vertingas, manytume, yra *Vėlyvojo stalinizmo epochos leksikono žodynelis* (p. 294–300). Kiekvienas laikotarpis paprastai sukuria tik jam būdingą leksinį foną, kuris išnyksta (arba pakinta), kai tik išnyksta tokio fono reikalaujantys reiškiniai. Neabejotina, kad vėlesniųjų laikų tyrinėtojai, net ir gerai mokantys rusų kalbą, susidurs su savotiška nugludinta stalinistine terminologija, kurios negali suprasti nei remdamasis lingvistine nuojauta, nei sveiku protu. Su tokia kartais visai neaiškia semantika susiduria ir panašių tekstų vertėjai į kitas kalbas. Šia prasme recenzuojamos knygos autorius padarė didelę paslaugą būsimiems Kaliningrado pokarinės istorijos tyrinėtojams arba tekstų vertėjams.

Knygoje rasime ir *Asmenvardžių* bei *Vietovardžių* rodykles. Taip pat pateikiamas autoriaus J. V. Kostiašovo mokslinių Kaliningrado regiono istorijos tyrinėjimų sąrašas bei rinktinė teminė mokslinė bibliografija.

Perskaitę šią knygą, negalime nesutikti su pagrindine autoriaus išvada – pirmajame pokari-niame dešimtmetyje reikia ieškoti nūdienos ekonominių, politinių ir socialinių problemų Kali-ningrado srityje ištakų. Paprastai dabartis atsiskleidžia per praeities pažinimą. Šį uždavinį prof. J. V. Kostiašovas išsprendė puikiai.

KĄ NAUJO LENKAI GALĖS SUŽINOTI APIE KLAIPĖDOS KRAŠTO 1918–1945 M. ISTORIJĄ?

ŁOSSOWSKI, Piotr. *Kłajpeda kontra Memel. Problem Kłajpedy w latach 1918–1939–1945*. Warszawa: Wydawnictwo „Neriton“; Instytut Historii PAN, 2007. – 231 [+9] s.

Vasilijus Safronovas

2007 m. Lenkijos mokslų akademijos Tadeuszo Manteuffelio vardo istorijos institutas ir leidykla „Neriton“ išleido istoriko Piotro Łossowskio knygą, skirtą Klaipėdos krašto problemai 1918–1945 metais. Išsyk reikia pažymėti, kad ne taip jau dažnai Lenkijos istoriografijoje pasirodo tekstų, skirtų Klaipėdai ar Klaipėdos kraštui. Tuo didesnę susidomėjimą naujaja knyga kelia tai, kad jos autorius – lietuvių istorikams puikiai žinomas tarpukario diplomatijos tyrinėtojas. Pirmą kartą susiduriantiems su šia pavarde habilituotą daktarą ir ordinarinį profesorių P. Łossowską galima pristatyti kaip ilgametį Lenkijos mokslų akademijos Istorijos instituto darbuotoją, šiuo metu dėstantį Varšuvoje veikiančiame *Collegium Civitas* universitete. Dar XX a. 7-ajame dešimtmetyje jis pradėjo tyrinėti Lietuvos ir Lenkijos santykius tarpukariu ir šia tema iki šiol yra išleidęs jau penkias monografijas¹. Daugelį metų P. Łossowskis gilinosi į Lenkijos santykius su kitomis Pabaltijo valstybėmis ir Lenkijos diplomatijos istoriją tarpukariu, tad iš tokių potencialą turinčio tyrinėtojo, atkreipusio dėmesį į Klaipėdos krašto problemą, suprantama, galima tikėtis naujo ir solidaus įnašo į Klaipėdos istoriografiją.

Bet prieš pereinant prie konkretaus šio įnašo aptarimo, manau, būtų pravartu priminti, kad P. Łossowskis nėra pirmasis Lenkijos tyrinėtojas, kurį sudomino Klaipėdos problema. XX a. 8-ajame dešimtmetyje į šią tarpukario problemą jau buvo atkreipę dėmesį istorikas Andrzejus Skrzypekas² ir istorikas bei diplomatas Sergiuszas Mikuliczius. Pastarojo 1976 m. išleista knyga „Kłajpeda Europos politikoje“³ iki šiol lieka vienu išsamiausių veikalų, kuriuose nagrinėjama Klaipėdos krašto problema tarpukariu. Šio veikalo vertę Lietuvos skaitytojui didina ir tai, kad jame panaudota gausybė Lenkijos archyvinių šaltinių, į kuriuos Lietuvos tyrinėtojai iki šiol nėra atkreipę didesnio dėmesio. Faktiškai S. Mikulicziaus knyga parodė tuometinę tyrimų būklę. Be to, lyginant ją su tuo pat metu pasirodžiusiais Lietuvos istorikų tyrimais, pvz., Roberto Žiugždos tekstais⁴, tiriamuoju bei interpretaciniu požiūriu ji atrodo buvusi gerokai mažiau suvaržyta. Bet po S. Mikulicziaus Lenkijos istoriografiją Klaipėdos problema, regis, nelabai bedomino. Šiuo po-

¹ ŁOSSOWSKI, P. *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918-1920*. Warszawa, 1966; ŁOSSOWSKI, P. *Litwa a sprawy polskie 1939-1940*. Warszawa, 1982 (2 wyd. Warszawa, 1985); ŁOSSOWSKI, P. *Po tej i tamtej stronie Niemna. Stosunki polsko-litewskie, 1883-1939*. Warszawa, 1985; ŁOSSOWSKI, P. *Konflikt polsko-litewski 1918-1920*. Warszawa, 1996; ŁOSSOWSKI, P. *Stosunki polsko-litewskie 1921-1939*. Warszawa, 1997.

² SKRZYPEK, A. Kłajpeda jako zagadnienie międzynarodowe (1918-1939). *Dzieje Najnowsze*, 1971, t. 3, s. 55-78; SKRZYPEK, A. *Związek Bałtycki: Litwa, Lotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919-1925*. Warszawa, 1972.

³ MIKULICZ, S. *Kłajpeda w polityce europejskiej 1918-1939*. Warszawa, 1976.

⁴ ŽIUGŽDA, R. Klaipėdos klausimas 1919 m. Paryžiaus taikos konferencijoje. *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija*, 1970, t. 11, p. 87-98; ŽIUGŽDA, R. *Po diplomatijos skraiste: Klaipėdos kraštas imperialistinių valstybių planuose 1919-1924 metais*. Vilnius, 1973.

žiūriu P. Łossowskio veikalas yra pirmas po trisdešimties metų solidėsnis Lenkijos istoriografijos bandymas vėl imtis Klaipėdos problemos.

Recenzuojamos knygos autorius, žinoma, taip pat suvokė S. Mikulicziaus studijos svorį. Maža to, matyti, kad P. Łossowskis bandė susipažinti ir su Lietuvos istoriografija Klaipėdos krašto tarpukario tematika, pasirodžiusia po 1990 m. Suvokiant šį jau atliktą nemenką įdirbį, gali kilti klausimas, ką gi naujo norėta pasakyti P. Łossowskio veikalu? Šiuo klausimu autorius nurodė siekęs „remdamasis vis gausėjančia užsienio literatūra bei archyvine medžiaga, parodyti lenkų skaitytojui naują ir originalią Klaipėdos istorijos 1918–1939 m. versiją“ (p. 9). Ten pat yra teiginys, kad veikalu bandoma sukurti sintezę. Toks autoriaus siekis išties sveikintinas: ne taip dažnai istorikai, įnikę į siaurų temų analizę, randa laiko rengti sintezes (o parengti kokybišką sintezę toli gražu nėra lengviau). Visgi atkreiptinas dėmesys, kad susiduriame su knyga, kuri visų pirma orientuota į Lenkijos auditoriją: „naują ir originalią“ Klaipėdos istorijos versiją žadama parodyti būtent „lenkų skaitytojui“. Tad ką naujo apie Klaipėdos kraštą tarpukariu iš šios knygos sužinos lenkai?

Pažvelkime į turinį. Struktūriškai knyga padalinta į aštuonis skyrius, kuriuose chronologiškai aptariama Klaipėdos krašto užsienio ir vidaus padėtis. Perskyros tradicinės: 1919 m., 1923 m. vasaris, 1924 m., 1933 m., 1935 m. balandis, 1939 m. kovas ir 1945 m. Daugiau dėmesio (atskirus skyrius) P. Łossowskis skyrė svarbiausiems įvykiams: antrajame skyriuje aptariamas Klaipėdos užėmimas 1923 m. sausį, trečiajame pasakojama apie tai, kaip buvo parengta ir sudaryta Klaipėdos konvencija, penktajame – apie įtampos sustiprėjimą Klaipėdos krašte 1933–1935 m., priešpaskutiniame – apie Klaipėdos „užgrobimą“ 1939 m. kovą.

Kaip autoriui pavyko realizuoti užsibrėžtą tikslą?

Pirmajame knygos skyriuje, kuriame apimamas 1919–1922 m. laikotarpis ir kuris kažkodėl pavadintas „Klaipėdos atskyrimas nuo Vokietijos“ (ar atskyrimas truko ketverius metus?), aptariant paties Klaipėdos krašto istoriją, yra pateikta tradicinė Lietuvos istoriografijoje įsitvirtinusi interpretacija, gana menkai pastebint esminius pokyčius, kurie įvyko skyriuje nagrinėjamaisiais klausimais mūsų istoriografijoje per pastaruosius kelis dešimtmečius. Antra vertus, vertingiausia šiame skyriuje atrodo pateikta eksplikacija, koks vaidmuo Klaipėdos kraštui buvo numatytas Versalio sistemos rėmuose ir kokį interesą jame kalbamuoju laikotarpiu turėjo Lenkija. Pirmuoju atveju autorius atkreipia dėmesį į tai, kad visai neatsitiktinai Antantės valstybės pasiliko administravimo mandata ne tik Klaipėdos krašte, bet ir laisvajame Dancigo mieste. P. Łossowskio teigimu, visų pirma taip Prancūzijos pastangomis laisvasis Dancigo miestas ir laisvoji Klaipėdos valstybė turėjo tapti tarsi „dviem sankabomis, turėjusiomis suvaržyti“ Rytprūsius Vyslos ir Nemuno žiočių regionuose (p. 16–17). Greta to, beje, autorius pateikia ir kitą Versalio sistemos teoretikų intenciją. Anot jo, Klaipėdos kraštas buvo traktuojamas ir kaip savotiškas „bandymų laukas“, kuris turėjo tapti pavyzdžiu, kaip reikia tvarkytis pokario Europoje, tam tikru modeliu, kaip demokratiniai sprendimai, laisvi vietinės valdžios rinkimai tampa naujos tvarkos pagrindu (p. 5, 215). Viltasi, kad tokiu „demokratinio būdu bus įmanoma išspręsti buvusias įtampas, kurias gimdo istorinis palikimas ir tautinis pasidalijimas“ (p. 215). Pažymėtinas ir P. Łossowskio gana išsamiai pateiktas Lenkijos veiksnio Klaipėdos klausimu 1919–1922 m. pristatymas. Pirmiausia pažymima, kad Klaipėdos uostas buvo ypač svarbus Lenkijai prekybos požiūriu, kadangi naujai sukurta valstybė neturėjo savo uosto, o užsienio prekybos srityje nenorėjo būti priklausoma nuo Vokietijos. Šiuo atveju suprantama, kodėl Prancūzijos administravimo laikotarpiu Lenkija taip suaktyvino savo įtakos plėtimą Klaipėdoje ir atkakliai siekė Nemuno internacionalizavimo. Galbūt įvertinant būtent Klaipėdos veiksnį būtų galima naujai pažvelgti ir į žinomą faktą, kad realius Gdynės prekybos uosto statybos

darbus Lenkija suaktyvino tik 1924 m., t. y. jau tuomet, kai situacija vis labiau kryo Lenkijai nenaudingo Klaipėdos klausimo sprendimo priėmimo linkme. Be to, P. Łossowskis gana išsamiai parodo, kad Lenkija 1919–1922 m. neabejotinai traktavo Klaipėdą ir kaip Lietuvos spaudimo įrankį (p. 28). Lenkijos užsienio reikalų ministerijos 1921 m. gegužės 9 d. dokumente, kurį cituoja autorius, yra aiškiai išdėstyta programa, kokios pozicijos Lenkija tuo metu turėjo laikytis Klaipėdos klausimu: 1. kliudyti Lietuvos ir Klaipėdos bei Vokietijos ir Klaipėdos ekonominiam suartėjimui; 2. bendradarbiauti nuolat stiprinant Klaipėdoje prancūzų įtaką; 3. siekti atidėti Klaipėdos klausimo galutinį sprendimą, darant jį priklausomą nuo to, kaip bus išspręstas lenkų ir lietuvių ginčas; 4. visais atvejais stengtis, kad Klaipėda negrįžtų į Rytų Prūsijos sudėtį (p. 28–29). Beje, autoriaus yra visiškai pagrįstai pažymėta, kad Klaipėdos krašto politikai laikė Lenkiją (sic! – ne tik Lietuvą, kaip dažnai teigiama mūsų istoriografijoje) uosto ekonominiu užnugariu (p. 29) ir, žinoma, buvo suinteresuoti užmegzti kuo glaudesnius prekybinius kontaktus su šia valstybe.

P. Łossowskio sintezė čia teikia galimybę pataisyti neseniai pasirodžiusiame straipsnyje įsivėlusį akivaizdų netikslumą identifikuojant Lenkijos atstovą Klaipėdos krašte Prancūzijos administravimo laikotarpiu⁵. Lenkijos Respublikai Klaipėdoje nuo 1920 m. atstovavo Czesławas Andryczius, kurį 1922 m. pradžioje pakeitė Marceli Szarota, buvęs Lenkijos atstovu iki 1923 m. vasario 20 d. (p. 30, 54).

Antrajame knygos skyriuje pristatomas Klaipėdos prijungimo prie Lietuvos 1923 m. klausimas. Aptardamas Klaipėdos „sukilimo“ rengimą, P. Łossowskis daugiausia remiasi Vinco Krėvės atsiminimais ir Gedimino Galvos parengta savo brolio Ernesto Galvanausko biografija. Pažymėtina, kad jau pirmajame skyriuje išryškėjęs gana nekritiškas rėmimasis Petronėlės Žostautaitės veikalu⁶ čia (ir visoje knygoje) vėl kartojasi pristatant paties „sukilimo“ eigą. P. Žostautaitės interpretacijos išeities taškai mūsų istoriografijoje jau senokai yra sukritikuoti⁷, tad šiuo atveju P. Łossowskis pateikia Lenkijos skaitytojui iš esmės kiek senstelėjusią traktuotę, beje, netgi kartodamas minėtos autorės padarytus netikslumus. Antai P. Žostautaitės manymu, 1923 m. sausio 7 d. Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto atsišaukimas „Broliai Šauliai!“ buvo pasirašytas tuometinio Lietuvos šaulių sąjungos Centro valdybos pirmininko Vinco Krėvės⁸. Tą patį faktą, tiesa, be nuorodos, randame ir P. Łossowskio veikale (p. 43). Iš tiesų šis atsišaukimas buvo išleistas paties Gelbėjimo komiteto vardu, o V. Krėvė pasirašė kitą atsišaukimą, išleistą sausio 11 d. ir sausio 12 d. iškabintą Kauno gatvėse. Jame šauliai buvo raginami organizuoti dalyvauti sukilime⁹.

Antrojo skyriaus pavadinime ir kitose knygos vietose P. Łossowskis nurodo, kad Klaipėdą užėmė „lietuviai“, išsamiau nepaaiškindamas, kokie lietuviai? Šiuo atveju autorius taip ir nepristato Lietuvos istoriografijoje dažnai gvildenamos problemos, kokia gi buvo Prūsų lietuvių reikšmė 1923 m. užimant Klaipėdą? Tad manytina, kad tikrasis Gelbėjimo komiteto vaidmuo 1923 m. Klaipėdos įvykiuose Lenkijos skaitytojui vargu ar bus aiškus. Kalbant apie naujausios istoriografijos panaudojimą šiame skyriuje, matyti, kad P. Łossowskis remiasi Dalios Čičinienės straipsniu¹⁰, tačiau

⁵ Plg. GRIGARAVIČIŪTĖ, S. Skandinavijos valstybių konsulatai Klaipėdoje (1924–1939) vietinio konsulinio korpuso kontekste. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. S. POCYTĖ, V. SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 124.

⁶ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992.

⁷ Plg. VAREIKIS, V. Knygos apie Klaipėdos kraštą. In *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. II). Sud. A. NIKŽENTAITIS, V. ŽULKUS. Klaipėda, 1994, p. 194–198.

⁸ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Klaipėdos kraštas...*, p. 25.

⁹ Šaulių Sąjungos Atsišaukimas. *Lietuvos žinios*, 1923 01 14, Nr. 11, p. 1.

¹⁰ ČIČINIENĖ, D. Tautininkų ir krikščionių demokratų bendradarbiavimas sprendžiant Klaipėdos prijungimo problemą. *Lietuvos istorijos metraštis* 2001 / 2. Vilnius, 2002, p. 113–148.

esminių šios autorės įžvalgų dėl to, kokios Lietuvos politinės jėgos forsavo „sukilimo“ rengimą, savo knygoje kažkodėl nemini. Apskritai atrodo kiek keistoka, kad darbais tyrinėtojų, kurie specialiai domėjosi „sukilimo“ organizavimo klausimais (pvz., Alfredo Ericho Senno, Vyganto Vareikio), P. Łossowski nesiremė. „Sukilimą“ jis pavaizdavo iš esmės kaip pačių lietuvių sugalvotą ir realizuotą iniciatyvą, o apie užnugario veiksmus (Vokietiją ir Sovietų Rusiją) pateikė tik žinomus faktus iš V. Krėvės atsiminimų ir E. Galvanausko biografijos. Galima priminti, kad prieš šešerius metus pasirodžiusiame dokumentų rinkinyje¹¹, kuriuo P. Łossowski remiasi, istorikas Zenonas Butkus buvo pateikęs pluoštą dokumentų iš Rusijos archyvų, parodančių, kad ne tik Vokietijos, bet ir Sovietų Rusijos vaidmuo remiant Lietuvą 1922–1923 m. Klaipėdos klausimu istoriografijoje dar nėra tinkamai įvertintas.

Trečiajame skyriuje, kuriame aptariamas Klaipėdos konvencijos sudarymas, pristatoma istoriografijoje gerai žinoma, jau to paties S. Mikulicziaus pakankamai atskleista¹² Lietuvos, Lenkijos ir Antantės valstybių interesų sankirtos ir sprendimo, koku pagrindu Klaipėdos kraštas bus prijungtas prie Lietuvos, suradimo 1923–1924 m. istorija. Naujumo aspektu vertingiausia šiame skyriuje yra mokslinė apyvarton įvedama faktinė medžiaga iš Naujausių laikų dokumentų archyvo (lenk. *Archiwum Akt Nowych*), atskleidžianti Lenkijos požiūrį į Klaipėdos klausimą šiuo laikotarpiu (gana plačiai panaudoti minėtame archyve saugomi diplomatijos istorijos dokumentai, beje, yra ne tik šio skyriaus, bet ir visos knygos privalumas).

Pereidami prie ketvirtojo skyriaus, jau antrąsyk susiduriame su gana nevykusiai parinktu pavadinimu. Skyriuje aptariamas 1924–1932 m. laikotarpis, o pavadintas jis „Lietuvos valdoma autonominė Klaipėda“. Gal autorius norėjo pasakyti, kad po 1932 m. Lietuva jau buvo praradusi kontrolės Klaipėdoje svertus, o Klaipėdos kraštas nebeturėjo autonomijos? Ketvirtajame skyriuje apžvelgiami esminiai politinės padėties Klaipėdos krašte 1924–1932 m. faktai, direktorių kaita, trumpai aptariami Vokietijos ir Lietuvos bandymai „pasisavinti“ klaipėdiškius, Otto Böttcherio byla ir t. t. Nepaisant to, kad P. Łossowski skelbė ketinęs supažindinti Lenkijos skaitytoją su naujausia istoriografija, šiame skyriuje vėlgi susiduriame su P. Žostautaitės interpretacija, praskaidrinta citatomis iš Viliaus Gaigalaitės atsiminimų ir nuorodomis į jau kiek senstelėjusią istoriografiją – Aldonos Gaigalaitės, Roberto Žiugždos, Ernsto Albrechto Pliego, S. Mikulicziaus veikalus. Keisčiausia šiuo atveju tai, kad autorius beveik nepasinaudojo Vytauto Žalio knyga¹³, Joachimo Tauberio straipsniais¹⁴, kurie neabejotinai būtų leidę pristatyti naujesnius požiūrius į tai, kokia tarpukario metais buvo Klaipėdos krašto integracijos į Lietuvą dinamika ir, antra vertus, kaip kito Vokietijos požiūris į Klaipėdos krašto problemą. Susidaro įspūdis, kad išskyrus kelias išimtis, pastarųjų dešimtmečių Klaipėdos universiteto ir Šiaurės Rytų Europos vokiečių kultūros ir istorijos instituto Liuneburge (*Nordost-Institut*) istorikų mokslinę produkciją, kuri recenzuojamai sintezei tikrai būtų buvusi naudinga, P. Łossowski ignoruoja. Kita vertus, nepalyginamai geriau autorius yra susipažinęs su sovietmečiu atliktais Lietuvos istorikų, ypač P. Žostautaitės, tyrimais.

¹¹ *Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvuose dokumentuose* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. IX). Sud. S. POCYTĖ. Klaipėda, 2003.

¹² MIKULICZ, S. Op. cit., rozdział IV.

¹³ ŽALYS, V. *Kova dėl identiteto: Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.* / *Ringen um Identität: Warum Litauen zwischen 1923 und 1939 im Memelgebiet keinen Erfolg hatte*. Lüneburg, 1993. Knygos pradžioje (p. 9) autorius nurodo naudosis V. Žalio veikalą, tačiau nuoroda į jį sintezėje tėra vienoje vietoje (p. 139).

¹⁴ TAUBER, J. Die Memelfrage im Rahmen der deutsch-litauischen Beziehungen 1919-1939. In *Deutschland und Litauen. Bestandsaufnahmen und Aufgaben der historischen Forschung*. Hrsg. von N. ANGERMANN, J. TAUBER. Lüneburg, 1995, S. 107-118; TAUBER, J. Das Dritte Reich und Litauen 1933-1940. In *Zwischen Lübeck und Novgorod. Wirtschaft, Politik und Kultur im Ostseeraum vom frühen Mittelalter bis ins 20. Jahrhundert*. Norbert Angermann zum 60. Geburtstag. Hrsg. von O. PELC, G. PICKHAN. Lüneburg, 1996, S. 477-496.

Bene labiausiai nuviliantis (autorius tikslo pristatyti „naują ir originalią“ interpretaciją aspektu) yra penktasis skyrius, kuriame skaitytojas supažindinamas su Klaipėdos krašte 1933–1935 m. išaugusia įtampa, kilusia po to, kai Vokietijos nacionalsocialistų darbininkų partija įsitvirtino Vokietijos valdžioje. Skyriaus pavadinimas „Hitlerininkų perversmo Klaipėdoje bandymas (1933–1935)“ vėlgi neatrodo logiškas: juk perversmo bandymas netruko trejų metų. Šiuolaikinės istoriografijos kontekste šiurkščiai skamba tarpukario ir sovietmečio propagandiniame diskurse vartota klišė „hitlerininkai“. Negana to, kaip ir P. Žostautaitė (priminsiu, kad jos koncepcija skyriuje nagrinėjamu klausimu buvo suformuluota dar 1982 m.¹⁵ ir 1992 m. veikale beveik nepasikeitė), P. Łossowskis teigia, kad „hitlerininkai“ (suprask, Klaipėdos krašte veikusios pronacistinės organizacijos) rengė perversmą, taip ir nepateikdamas nė vieno tuo įtikinti galinčio patikrinto argumento. Vienur jis rašo, kad Klaipėdos krašto gyventojai buvo raginami „rengtis ginkluotam sukilimui“ (p. 103), kitur užsimena, kad jo pristatomu laikotarpiu „buvo aiškiai kalbama, kad hitlerininkai krypsta perversmo rengimo linkme“ (p. 105). Istoriografijoje jau yra pareikšta abejonė dėl to, kokių pagrindu Lietuvos teisėsauka paskelbė kaltinimus dėl perversmo arba sukilimo rengimo, siekiant atplėšti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos¹⁶, tad anksčiau pateiktų argumentų čia nebekartosiu. Akcentuotina tik tai, kad nesant argumentuoto pagrindo, liudijančio perversmo arba sukilimo rengimą¹⁷, netenka prasmės ir teiginys, kad Lietuva sugebėjo sugriauti perversmo planus (p. 7–8).

Kaip ir P. Žostautaitė, V. Žalys ir kiti tyrinėtojai, P. Łossowskis teisingai pažymi, kad 1934 m. Lietuvos valdžia siekė ne tik sumažinti Vokietijos įtaką, bet ir pamažu „atlietuvinti“ (**relitwinizacija**) Klaipėdą (p. 8). Tačiau šis vienas svarbiausių Klaipėdos krašto integravimo į Lietuvą dinamikos posūkių tėra, remiantis P. Žostautaitės veikalu, iliustruojamas Martyno Reizgio direktorijos veiklos apžvalga ir kai kurių Lietuvos pastangų stiprinti „lietuvybę“ įvardijimu (p. 113–114 ir kitur). Daugiausia naujos informacijos penktajame skyriuje teikia ta jo dalis (p. 109–112 ir toliau), kuri atskleidžia tarptautinės įtampos tarp Lietuvos, Vokietijos ir Klaipėdos konvencijos signatarių kaitą 1934–1935 m. Tam, beje, P. Łossowskis pasinaudojo ir dokumentais iš Užsienio reikalų ministerijos fondo Lietuvos centriname valstybės archyve.

Šeštasis skyrius, kuriame aptariamas laikotarpis nuo 1935 m. balandžio iki 1939 m. kovo, kiekybiniu aspektu yra išsamesnis nei kiti. Autorius, pavadinęs skyrių „Lygia nuokalne“, Lietuvos pozicijų Klaipėdos krašte kaitą šiuo laikotarpiu interpretuoja iš esmės panašiai kaip ir V. Žalys, prieš 15 metų apibūdinęs šį etapą „palaipsne kapituliacija“¹⁸. Visgi atrodo, kad būtent šeštasis skyrius, kuriame Klaipėdos krašto vidaus padėtis parodoma Lietuvos, Lenkijos, Vokietijos diplomatijos istorijos kontekste, laikytinas svariausiu P. Łossowskio sintezės įnašu į Klaipėdos istoriografiją. Ko gero, išties iki šiol panašiu užmoju 1935–1939 m. laikotarpio Klaipėdos krašto problemos diplomatiniai kontekstai nebuvo pristatyti. Šiam pristatymui autorius daugeliu atvejų pasitelkia dokumentus iš jau minėtų Lenkijos ir Lietuvos archyvų, taip pat čia gana plačiai remiamasi pokario Vokietijoje leistu daugiatomiu „Vokietijos užsienio politikos dokumentų“ (*Akten zur deutschen*

¹⁵ ŽOSTAUTAITĖ, P. *Hitlerininkų kėsni užgrobti Klaipėdos kraštą 1933–1935 m.* Vilnius, 1982.

¹⁶ Žr.: BARTNINKAS, S.; SAFRONOVAS, V. Klaipėdos krašto gyventojų pronacistinių orientacijų XX a. 4-ajame dešimtmetyje vertinimo problema. In *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. S. POČYTĖ, V. SAFRONOVAS. Klaipėda, 2008, p. 101–120.

¹⁷ Čia turimas omenyje perversmas siekiant atplėšti Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos, kuriuo krašto pronacistines organizacijas apkaltino Lietuvos teisėsauka. Patvirtintų duomenų turima apie kitą bandymą surengti perversmą pačioje Klaipėdoje, kuris buvo planuojamas 1933 m. balandį sprendžiant klausimą, kokių būdu patekti į vietinę valdžią. Apie tai žr. Ernsto Rademacherio pranešimą: NIKŽENTAITIS, A. Germany and the Memel Germans in the 1930s (On the basis of trials of Lithuanian agents before the *Volksgesichtshof*, 1934–45). *The Historical Journal*, September 1996, Vol. 39, No. 3, p. 780–783.

¹⁸ Plg. ŽALYS, V. Op. cit., p. 38, 82.

Auswärtigen Politik) rinkiniu. Maža to, pristatydamas esminius Klaipėdos krašto vidinius kontekstus, autorius šiame skyriuje remiasi ne tik P. Žostautaitės veikalu, bet ir Lietuvos istoriografijoje gana retai naudojamu Martino Broszato – nacistinės Vokietijos tyrinėtojas visame pasaulyje gerai žinomo istoriko – tekstu¹⁹. Galbūt tai leido autoriui šiame skyriuje kiek atitrūkti nuo antivokiškų P. Žostautaitės vertinimų. Tačiau kiek subtilesnio požiūrio į Vokietijos užsienio politiką (plg. J. Tauberio pasiūlymus²⁰) šiam P. Łossowskio knygos skyriui, manyčiau, vis dėlto pritrūko.

Septintajame skyriuje, kur pasakojama apie Klaipėdos „užgrobimą“ 1939 m. kovo 20–23 d., Lenkijos skaitytojas yra išsamiai supažindinamas su ultimatumo įteikimo Lietuvos užsienio reikalų ministrui Juozui Urbšiu istorija, Lietuvos pastangomis Vokietijos reikalavimų akivaizdoje ieškoti kitų Europos valstybių užtarimo, Adolfo Hitlerio vizito į Klaipėdą detalėmis, reakcija į Klaipėdos netektį Lenkijoje. Skyrius parašytas daugeliu atvejų pateikiant nuorodas į šaltinius: Lenkijos archyvo medžiaga, Vokietijos užsienio politikos dokumentų rinkinį, Juozo Urbšio, gen. Stasio Raštikio, Lenkijos karo atašė Kaune Leono Mitkiewicziaus atsiminimus (išleistus ir lietuviškai).

Paskutiniame skyriuje P. Łossowskis pasekė savo pirmtako S. Mikulicziaus pavyzdžiu, užbaigdamas veikalą trumpu Klaipėdos krašto likimo po 1939 m. aneksijos pristatymu. Tiesa, S. Mikulicziaus veikalo galutinė chronologinė riba visgi buvo 1939 metai, tuo tarpu P. Łossowskio užmojai skyriuje, pavadintame „Klaipėda vėl vokiška“, atrodo esantys kur kas didesni. Pusė skyriaus skirta parodyti, kaip toliau vystėsi diplomatijos istorijos veiksniai, iki 1939 m. aneksijos darę įtaką Klaipėdos problemos raidai. Kita skyriaus pusė skirta Klaipėdos krašto senųjų gyventojų likimui 1939–1944 m. ir pokario metais aptarti. Tokios tematikos pasirinkimas atrodo logiškas ir pateisinamas ta prasme, kad ir Lietuvos istoriografijoje 1939–1944 m. Klaipėdos miesto ir krašto istorijos laikotarpis yra labai menkai ištirtas, nuodugniau išanalizuoti tik pavieniai klausimai, todėl galima sakyti, kad aštuntajame skyriuje pateikta medžiaga iš esmės atskleidžia dabartinę Klaipėdos istoriografijos būklę – detaliau pristatyta tai, kas jau yra sulaukę istoriografijos dėmesio.

Knyga baigiama apibendrinančiomis pastabomis. Pabaigoje yra pateiktos santraukos lietuvių ir anglų kalbomis, tačiau jų paskirtis, jeigu knyga buvo orientuota į lenkų skaitytoją, lieka neaiški. Taip pat yra asmenvardžių rodyklė ir penkios kartografinės schemos prieduose, tačiau bibliografinės rodyklės, kuri būtų sintetinio pobūdžio veikaluose atlieka ypač svarbią funkciją, pasigendama.

Tad kaip būtų galima apibendrinti P. Łossowskio sintezės įnašą? Nesusipažinęs su Klaipėdos istorija Lenkijos skaitytojas joje, žinoma, ras gana aiškią Klaipėdos problemos tarpukario metais interpretaciją. Kadangi veikale aukščiau paminėtais atvejais esama nemažai naujumo (mažų mažiausiai naujų faktų ir naujų šaltinių įvedimo lygmenyje), veikalas šiais aspektais bus naudingas ir Klaipėdos krašto istoriją išmanantiems. Visgi atsakant į klausimą, kuris yra iškeltas šios recenzijos pavadinime, reikia konstatuoti, kad čia susiduriame ne tiek su dabartinėje istoriografijoje aktyviai gvildenamų problemų pristatymu, kiek su sinteze tradicinės įvykių istorijos pavidalu. Maža to, norint kokybiškai parengti bet kokią sintezę, būtinas kartais smulkmenišką gausios istoriografijos išmanymas, o apie P. Łossowskio veikalą to pasakyti toli gražu negalima. Užtuot susidūrę su naujausia istoriografija atspindinčiu veikalu, Lenkijos skaitytojai paims į rankas tokį, kuris geriausiu atveju gana neblogai, bet toli gražu ne visapusiškai atskleidžia Lietuvos istoriografijos tyrimų padėtį 2003 m., o kai kurių Vokietijos kolegų (pvz., J. Tauberio) indėlio į Klaipėdos krašto tyrimus neatskleidžia išvis. Išvada čia peršasi savaime: P. Łossowskio veikalas savo funkciją atlieka tik iš

¹⁹ BROSZAT, M. Die Memeldeutschen Organisationen und der Nationalsozialismus 1933–1939. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Juli 1957, S. 273–278.

²⁰ Plg. TAUBER, J. Das Dritte Reich...

dalies, ir Lenkijos skaitytojų supažindinimo su naujausia Klaipėdos krašto tematikos istoriografija problema lieka aktuali.

Tam tikra prasme P. Łossowskio bandymas verčia susimąstyti ir apie bėdas mūsų istoriografijoje. Ne paslaptis, kad sintezės yra vienas iš lengviausių ir priimtinausių būdų susipažinti su istorija, tačiau po Petronėlės Žostautaitės sovietmečiu atliktų tyrimų pagrindu parengtos ir 1992 m. išleistos knygos išsamesnės sintezės apie Klaipėdos kraštą tarpukariu, sykiu atskleidžiančios ir dabartinę istoriografijos požiūrį, parengta nebebuvo. Maža to, akis bado nuosekliau dar neištirti klausimai ir netgi atskiri laikotarpiai, pvz., šešerių metų periodas, kai Klaipėdos kraštas priklausė nacistinei Vokietijai.

Pabaigoje norėtusi apgaildestauti, kad kalbiniai barjerai atskirų valstybių gyventojams vis dar neleidžia kokybiškai susipažinti vieniems su kitais. Belieka viltis, kad ši padėtis anksčiau ar vėliau pasikeis, o P. Łossowskio veikalas Lenkijoje paskatins didesnę domėjimąsi Klaipėdos miesto ir krašto istorijos problemomis.

KLAIPĖDOS GYNYBOS EPIZODAI 58-OSIOS VERMACHTO PĖSTININKŲ DIVIZIJOS VETERANO MEMUARUOSE

LUBBECK, William; HURT, David B. *At Leningrad's Gates. The Story of a Soldier with Army Group North*. Philadelphia: Casemate Publishers, 2006. 257 p.

Arminas Štuopys

Karių memuarų žanrą aptariantys tekstų analizės specialistai sutaria, kad šie turėtų būti retrospektyvus, platų laikotarpį apimantis naratyvas, parašytas remiantis pasakotojo atmintimi ir apie įvykius, kuriuose šis dalyvavo kaip pagrindinis mirtiną pavojų patyręs veikėjas¹. Tačiau argi taip svarbu žanro grynumas, jei Antrojo pasaulinio karo istorijos tyrinėtojiui ar ja tik besidominčiam skaitytojiui aktualioje knygoje aptinkami vadinamieji **ego dokumentavimo** požymiai yra teksto panašumas į autobiografiją ar dienoraštį, intencijos pateisinti vieną ar kitą veiksmą, reiškinių, paaiškinti jų motyvus, priežastis ir t. t. Tokios žanrinės eklektikos, herojaus gyvenimo saulėlydyje padedančios teigiamam viso gyvenimo balanso suvedimui, mūsų memuarinės literatūros skaitytojais jau yra „užgrūdinti“ – prisiminkime pokario emigrantų Lietuvos politikų, kariškių memuarų besiteisinančių ir aplinkybes kaltinančių toną, pokario ir vėlyvesnio laikotarpio nomenklatūros atrankinę atmintį. Panašių memuarų žanro „grynumą“ iškraipiančių dalykų yra ir aptariamuose buvusio Vermachto kareivio ir karininko Vilhelmo Liubekės (Wilhelm Lübbecke²) / Viljamo Lubeko (William Lubbeck) prisiminimuose.

Įvade pagrindinis autorius pabrėžia, kad pasakodamas kovų istoriją nesijaučiąs esąs didvyris: „kaip ir milijonai kitų kariavusiųjų Antrojo pasaulinio karo frontuose, aš tebuvaу kareivis, vykdeš įsakymus ir atlikęs savo pareigas. Herojai yra tie draugai, kurie niekada nebesugrįžo namo ir kurie dažnai likdavo nepalaidoti tolimuose karo laukuose“ (p. vii). Prisiminimus buvęs karys dedikavo ir itin dažnai juose minimai merginai, karo ligoninės seselei, po karo tapusiai jo žmonai ir vaikų motinai.

Su įvykiais Lietuvoje šie prisiminimai susiję keliais aspektais. Juos parašė Klaipėdą (Memelį) 1944 m. pabaigoje – 1945 m. pradžioje gynusios Vermachto 58-osios pėstininkų divizijos veteranas artileristas, nuo 1944 m. kovo – karininkas, sunkiosios artilerijos kuopos vadas. Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karo pradžioje ši divizija kartu su puolančia armijų grupe *Šiaurė* perėjo visą Žemaitiją, o 1944 m. atsitraukimo metu, kai subyrėjo armijų grupės **Centras** frontas, divizijos daliniai kovėsi Šiaurės ir Vakarų Lietuvoje. Atrodo, kad šių prisiminimų mūsų istorinėje akademinėje ir

¹ HARARI, N. Y. *Military Memoirs: A Historical Overview of the Genre from the Middle Ages to the Late Modern Era*. ar in *istory*, 2007, vol. 14, no. 3, p. 290.

² Pagrindinis anglų, vėliau ir ispanų kalba išleistas knygos autorius gimė 1920 m., po nesėkmingų bandymų sukurti šeimos gerovę Vakarų Vokietijoje su šeima emigravo į Kanadą, vėliau persikėlė į JAV, kur vardą bei pavardę pakeitė į William Lubbeck. Knygos bendraautorius – politikos mokslų dėstytojas Deividas Hartas iš Pellissiti technikos mokslų koledžo (Knoksvilis, Tenesio valstija). Kaip nurodoma aptariamos knygos viršelių atlankuose, pastarasis pusmetį stažavosi Rusijoje, Sankt Peterburge, matyt, tuo ir paaiškinamas jo susidomėjimas Antrojo pasaulinio karo laikotarpio įvykiais šalia Leningrado. Interneto (žiūrėta 2010 03 11) galima rasti trumpą jo interviu su V. Lubeku (<http://www.derersteszug.com/VetLubbeck.htm>) ir kelias trumpas ištraukas iš nufilmuotų pokalbių su pagrindiniu knygos herojumi (<http://www.witness-to-war.org>). Ši medžiaga paaiškina, koku metodu buvo rašomi šie prisiminimai, taip pat paaiškėja nenuoseklios knygos struktūros priežastys.

populiariojoje literatūroje dar niekas necitavo³, nors JAV jie išleisti prieš ketverius metus ir sukėlė nemažą susidomėjimą. Aišku, mus dominantys įvykiai Lietuvoje biografinio pobūdžio knygoje netapo pagrindiniais, juolab kad ir Leningrado apsiausčiai joje skirta palyginti nedaug puslapių. Šią knygą derėtų skaityti kaip vokiečių kilmės amerikiečio, buvusio kareivio, karininko ir inžinieriaus⁴ gyvenimo neramiais laikais prisiminimus. Knygoje aprašyti beveik šešių dešimtmečių laikotarpio fragmentiškai prisimenami įvykiai, herojaus dvasinės būklės rekonstrukcijos, apmąstymai apie savą, šeimos ir Vokietijos likimą. Nenuostabu, kad XXI a. pradžioje autorius, pagyvenęs našlys ir prosenelis, joje aprašė tik atmintin įsirežusius įvykius, detales, todėl tekste išsiskiria kelios siužetinės linijos – tarnyba pėstininkų divizijos 154-ojo pulko sunkiosios artilerijos (haubicų) kuopoje, santykiai su po karo žmona tapusia sužadėtine Anelize Bernd (Anneliese Berndt, 1921–1988), svarstymai apie Tėvynę, kario ir piliečio pareigas, nacių režimą, jo nusikaltimus, karo priežastis ir pasekmes. Itin ryškiais potėpiais „nutapyta“ daugeliui Rytų europiečių žinoma patirtis – brutalus Raudonosios armijos ir vietinės komunistinės administracijos elgesys: Rytų Vokietijoje iki pabėgimo į Vakarų Berlyną šeimos ūkyje gyveno V. Lubeko tėvai, seserys ir broliai. Iki demarkacijos linijos apsaugos sugriežtinimo jie sąjungininkų okupacinėse zonose gyvenusią jauną šeimą rėmė maistu.

Ši knyga nėra akademinis leidinys: turinys knygos pirmuosiuose puslapiuose yra itin trumpas ir neinformatyvus, tekste nėra išnašų, asmenų biografinių duomenų, pavardžių, geografinių vietovių ar tematinės rodyklės. Angliškas knygos tekstas beletrizuotas, ją skaityti lengva (puikiai padirbėjo bendraautoris), rašyta pirmuoju asmeniu, tačiau chronologiniu ir ypač tematinio požiūriu prisiminimai nenuoseklūs, nuspalvinti emocijomis ir, kaip minėta, žanru skiriasi nuo įprastinių karinių memuarų. Knygą galima įvardyti ir autobiografiniu ar karo ir pokario negandų fone besirutuliojančiu meilės romanu, net šeimos saga; norintys aptiks ir socialinės XX a. istorijos elementų, vertingų padėties Reiche liudijimų ir t. t. Emociškai V. Lubeko tekstas yra gerokai santūresnis už, pavyzdžiui, Gi Sajerio prisiminimus⁵, tačiau gana atviras. Autorius nevengia intymių ir ne itin malonių gyvenimiškų temų: aprašyta kareivių „kova“ su utėlėmis, skiriama dėmesio tualetams ir retai fronto prabangai – pirtims, kitoms kareivių buities detalėms, atvirai (ir pernelyg dažnai?) aprašomi santykiai su sužadėtine, atskleidžiami nemalonūs karininko pareigų aspektai (pranešimų apie kareivių žūtį rašymas; pažymų apie Vokietijoje likusių jų žmonių nėštumą išdavimas; dokumentų ruošimas kareivių skyrybų byloms; kareivių bausmės ir t. t.). Pavyzdžiui, jis aprašo, kaip ginant Klaipėdą už bandymus pasisavinti svetimą turtą teko bausti seną draugą, su kuriuo tarnybą pradėjo dar 1939 metais. Šis seržantas šalia Klaipėdos atrado sodyboje užkastą pasitraukusios šeimos sidabrą ir bandė jį persiųsti į Vokietiją. Marodierius buvo nubaustas ir perkeltas į drausmės batalioną.

³ Pastaruoju metu vokiečių karo veteranų prisiminimai gausiai verčiami ir į lietuvių bei rusų kalbas, todėl tampa prieinami Vakarų šalyse nesilankantiems ar internetinės knygų prekybos galimybėmis nesinaudojantiems skaitytojams. Knygynuose galime rasti kelias memuarinio pobūdžio knygas, kurių autoriai aprašo epizodus, susijusius su karo įvykiais Lietuvoje ar / ir Rytų Prūsijoje – Žr.: KOSCHORREK, G. K. *Nežmiršk erškėčių meto. Rytų frontas, 1942–1945. Vermachto kulkosvaidininko dienoraštis*. Kaunas, 2009; БОРН, П. *Смертник Восточного фронта. Агония III Рейха*. Москва, 2009; ШЕЙДЕРБАУЕР, А. *Война на Восточном фронте: железом и кровью*. Москва, 2008.

⁴ Pokario Vokietijoje V. Lubekas įgijo elektriko specialybę, emigravęs į Kanadą ir JAV nuolat gilino žinias, tapo pripažintu metalurgijos elektrinių krosnių specialistu. Šios prisiminimų dalies, taip pat padėties Vokietijoje prieškarinio ir karo laikotarpiu, tarnybos pradžios ir 1940 metų kovinio krikšto Liuksemburge, Belgijoje ir Prancūzijoje, visų autoriaus patirtų peripetijų Rytų fronte, toli nuo Memelio / Klaipėdos ar Lietuvos plačiau nekomentuojame.

⁵ SAJER, G. *The Forgotten Soldier*. Washington, 1990.

Taip parašyta angliškame tekste, nors tokio laipsnio Vermachte nebuvo. Tai, matyt, teksto adaptavimo amerikiečių skaitytojams pasekmė, nes knygoje tokių atvejų, susijusių ne tik su kariniais laipsniais, yra ir daugiau. Pavyzdžiui, ilgai išgyvenęs JAV, V. Lubekas jau naudoja nesisteminius matavimo vienetus – mylias, jardus, svarus ir t. t.

Knygoje deklaruojama, kad datoms ir kai kuriems faktams patikslinti naudotasi beveik prieš 60 metų išleista 58-osios pėstininkų divizijos istorija⁷; antrasis iš dviejų nurodytų literatūros šaltinių su karo įvykiais nesusijęs. Prieduose pateikiami 154-ojo pėstininkų pulko, kuriam priklausė V. Lubeko kuopa, nuostoliai per 1939–1945 metų laikotarpį (2382 kariai užmušti, 10 021 – sužeistas ir 948 – dingę be žinios). Palyginti išsamiai aptarta pėstininkų pulko ir smulkesnių jo padalinių (batalionų, kuopų) struktūra, išvardyta sunkioji ginkluotė, yra trumpas vietovardžių sąrašas, kelios schemas, žemėlapiai, arti penkiasdešimties palyginti geros kokybės fotografijų su komentarais. Jose dominuoja fronto kasdienybė, žygių momentai, nemažai ir šeimyninės kronikos, tačiau su įvykiais Klaipėdoje, Rytų Prūsijoje ar Lietuvoje susijusių vaizdų nėra.

Aišku, kad skaitytojui Lietuvoje įdomiausi karo pradžios ir Klaipėdos gynybos įvykiai. Autorius nurodo, kad kai 1941 m. balandžio 21 d. pirmieji Vakarų fronte kovojusios divizijos daliniai pajudėjo į Rytus, tarp kareivių pasklido kalbos, kad vykstama į Suomiją ar net Švediją. Tačiau divizija buvo išlaipinta prie Elbingo (dabar Elblongas), po naktinio žygio balandžio pabaigoje įsikūrė Heiligenbeile (Mamonovo), vasaros pradžioje – prie Labiau (Polesko) ir ėmė ruoštis nežinomai operacijai: „Sovietų kontroliuojamos Lietuvos artumas kėlė augantį įtarimą, kad operacijos taikiny s gali būti Rusija, nors tuo nebuvome tikri. Izoliuoti miškuose, negalėjome matyti daugybės pėstininkų, tankų ir artilerijos aplink mus <...>. Kadangi buvome šalia Klaipėdos uosto, tai atrodė įmanoma, kad mes galime gauti įsakymą lipti į laivus ir plaukti per Baltijos jūrą kažkokiais misijai paremti Vokietijos sąjungininką Suomiją“ (p. 82). Po savojo 21-ojo gimtadienio, birželio 17 d., V. Lubekas sužino, kad gautas įsakymas ruoštis invazijai į Rusiją, ir netrukus jo divizija susitelkia miškingoje vietovėje netoli Šilutės, mažiau kaip 10 mylių nuo sienos. Jis pažymi, kad gauto įsakymo ruoštis karui su Rusija neaptarinėjo: „nebuvo taip, kad mes, kareiviai, nesidomėtume tuo, kas tuojau įvyks, tačiau buvome išmokyti paklusti įsakymams, kaip bet kurio kovinio dalinio kareiviai“. Nuotaiką, apėmusią sužinojus apie būsimą karą, V. Lubekas įvardija įvykio istorinės svarbos suvokimu, sumišusiu su netikrumu. Tuo ji skyrėsi nuo jausenos, kuri daugelį vokiečių apėmė prasidėjus kampanijai Vakaruose: „kodėl ši ataka vyksta mums dar nenugalėjus britų? Ar tik mes nekartojame Napoleono patyrimo?“

Į Lietuvos teritoriją 58-oji divizija įžengė kartu su kitais 18-osios armijos XXXVIII korpuso antrojo ešelono daliniais. Jis pažymi, kad peržengus sieną kelių dangos kokybė tapo akivaizdžiai blogesnė nei Rytų Prūsijoje; pirmajame trumpame koviniame susidūrimė prie „Pajuralis“ ir „Kvedama“ (tikėtina, Pajūralio ir Kvedarnos) divizijos pėstininkams net neprireikė artilerijos palaikymo. Divizija Žemaitijoje per parą pasistūmėdavo apie 15 mylių ir birželio 28 d. jau buvo Šiauliuose. Netrukus tarp visų armijos grupės „Šiaurė“ pėstininkų divizijų 58-oji išsiveržė į priekį, tačiau tankų dalinių pavyti nesugebėjo. „Nepaisant atsitiktinių transporto kamščių, visi judėjo į rytus, kas mums kėlė pasitikėjimą. Dėl tokios sėkmės didėjo optimizmas, kad mes galime nugalėti Sovietų Sąjungą iki artėjančios žiemos ar kito pavasario.“ Per parą miegodavęs tik po kelias valandas, V. Lubekas žygiavo snausdamas, užhipnotizuotas priekyje žengiančių kareivių žingsnių ritmo, bet girdėjo nuolatinį sprogimų dundesį, o aplinkiniuose laukuose bei drenažo grioviuose stebėjo įvykusių „skerdynių“ (taip tekste – angl. *carnage*) požymius – žuvusių rusų, tarp jų ir moterų, karinėmis uniformomis kūnus, juodais dūmais degančius tankus. Apie kovas žygio metu V. Lubekas neužsimena, tačiau pažymi, kad taiklus 150 mm haubicos šūvis, nors ir trūko šarvamušių sviedinių, visgi galėjo iš rikiuotės išvesti storašarvius rusų tankus. Tačiau divizijos artileristams buvo iškeltas uždavinys ugnimi palaikyti pėstininkus.

⁷ ZYDOWITZ, von K. *Die Geschichte der 58. Infanterie-Division 1939–1945*. Kiel, 1952.

Nuo Šiaulių iki Rygos divizija žygiavo savaite; vietos gyventojai vokiečių karius sutikdavę palankiai, liepos 5 d. pasiektoje Rygoje buvo sveikinami šūksniais „*Befreier*“ (išvaduotojas), gėlėmis, vaišinami šokoladu (?). Raudonosios armijos susprogdintą tiltą per Dauguvą vokiečių pionierių daliniai jau buvo atstatę, todėl per Rygą divizija pražygiavo per pusdienį. Liepos 7 d. Raunoje, apie 70 mylių už Rygos, įvyko pirmas rimtesnis susidūrimas su Raudonosios armijos ariergardu. Dar po penkių parų prisiminimų autorius įžengė į Rusijos teritoriją, pasiekė Pskovą, vėliau – skirtingas fronto vietas netoli Leningrado. Čia (p. 87) autoriaus prisiminimų sąsajos su Lietuva nutrūksta; kovos prie Rokiškio minimos 177 psl., o nuo 183 iki 188 psl. knygoje epizodiškai prisimenamos kovos dėl Klaipėdos.

V. Lubekas prisiminimuose apie 1944 m. rudens įvykius pasakoja, kad įsakymą palikti Latvijos teritoriją ir vykti į Klaipėdą 58-oji pėstininkų divizija gavo spalio 5 dieną. Dauguma divizijos pėstininkų dalinių buvo sunkvežimiais nugabenti į Rygos prieklauką ir įsodinti į Klaipėdą išplaukiančius laivus. V. Lubekui pulkininko leitenanto V. Ebelingo buvo įsakyta laikinai perimti vadovavimą 154-ojo pulko gurguolei (pabūklai, amunicija, ūkinė dalis) ir Klaipėdą pasiekti plentu. Rusų aviacijos apšaudoma 3 mylių ilgio gurguolė buvo pusiaukelėje, kai gavo žinią, kad Raudonoji armija pasiekė Baltijos jūrą ir atkirto sausumos kelią į Klaipėdą. Gavęs įsakymą pasukti į Libau (Liepoją), V. Lubekas kelyje sutiko armijų grupės *Šiaurė* vadą feldmaršalą⁸ Ferdinandą Šiornerį (F. Schörner, 1892–1973), šiam raportavo apie judėjimo kryptį. Liepojos prieklauką jo vadovaujama gurguolė pasiekė spalio 15 d. po pietų, per kelias valandas atsivežtą turtą kranais sukrovė į neįvardytą laivą ir naktį išplaukė į „Memelio tvirtovę“, kur divizijos daliniai pateko į armijų grupės **Centras** sudėtį ir pavaldumą. Atrodo, kad kabutes tvirtovės įvardijime prisiminimų autorius panaudojo sąmoningai, – jis teigia, kad taip miestas buvo pavadintas nacių propagandistų, siekusių pakelti gynėjų kovinę dvasią.

Klaipėdoje V. Lubeko dalinys ir kitos kartu plaukusios divizijos dalys išsilaipino 1944 m. spalio 16 d. ryte, jau po to, kai anksčiau atplaukę divizijos pėstininkų daliniai padėjo atmušti „daugelį aršių sovietų puolimų“. Kulkosvaidžiais ir kitais lengvaisiais ginklais ginkluotiems pėstininkams reikėjo artilerijos paramos, todėl praėjus kelioms valandoms po atvykimo artilerijos kuopa užėmė pozicijas „šešios ar septynios mylios nuo krantinės“. Sovietų atakas artileristams teko atmušinėti jau kitą dieną, tačiau jos nebuvo panašios į pagrindinį puolimą. „Per kitas savaites prieš mūsų gynybą Raudonoji armija vykdė tik kuopos ir bataliono dydžio atakas“, – liudija V. Lubekas (p. 184). Tačiau net ir šios atakos ilgainiui intensyvėjo, todėl „rusų puldinėjimai aplink Memelį per kelias kitas savaites vokiečių linijas lėtai stūmė link miesto. Nepaisant nuolatinio priešo spaudimo, dauguma vokiečių dalinių iš Klaipėdos greitai buvo perkelta pietų kryptimi, kur kilo aštresnė krizė. Pabaigoje miestą ginti liko tik mūsų divizija ir 95-oji pėstininkų divizija⁹, tačiau to užteko miestui

⁸ Čia prisiminimų autorius arba jo bendraautorius bus apsirikę – tuo laikotarpiu F. Schörneris turėjo tik generaloberst laipsnį, į feldmaršalų jis buvo pakeltas keliais mėnesiais vėliau (КЭМП, Э.; МАК-БРАЙД, А. *Высшие немецкие командиры во Второй мировой войне*. Москва, 2003, с. 55–57.

⁹ Trumpai šios divizijos kovos kelias ir sudėtis aprašyti: MITCHAM, S. W., Jr. *German order of Battle*, vol. 1, Stackpole: Mechanicsburg, 2007, S. 157–158; Čia minima, kad ji buvo ekipuota trofėjine čekiška įranga, karo pabaigoje performuota į *Volksgrenadier* diviziją. Vieno iš divizijos karių ir jo dalinio kovų kelias centrinėje ir pietinėje Rytų fronto dalyse (iki Memelio operacijos) aprašytas: KUROWSKI, F. *Infantry aces. The German Soldier in Combat in WW-II*. Stackpole, 2005; Prieš Memelio placdarmo gynybą ši divizija kurį laiką buvo vienintelė 3-iosios tankų armijos rezervinė divizija. Šaltinyje nurodoma, kad gindama Memelį ji buvo „sudaužyta“, jos likučiai laivais evakuoti į Sembos pusiasalį, kur po kovų junginys 1945 m. balandžio 16 d. nustojo egzistavęs. Išsamesni duomenys pateikiami: KNOBLAUCH, K. *Kampf und Untergang einer Infanterie Division*. Würzburg, 2008; Čia sužinome, kad Memelyje galėjo gintis jungtinė kovos grupė arba iš kelių pėstininkų divizijų likučių 1944 m. rugsėjį suformuota bei naujai pervadinta 95-oji pėstininkų divizija. Jos pulkai ir kiti daliniai buvo ne visos sudėties, dalies jų

išlaikyti.“ V. Lubekas svarsto, kad Raudonoji armija turėjusi kitų prioritetų arba bijojo, jog miesto užėmimas kainuos pernelyg brangiai. Ramus jo pasakojimo tonas lyg ir neprieštarautų tokioms prielaidoms: „apsiausties metu aš buvau užėmęs kažkokį bunkerį pusiaukelėje tarp fronto linijos ir Memelio, o kiti mano kuopos kareiviai buvo įsikūrę fermoje už mylios ar dviejų arčiau miesto. Dėl civilių gyventojų evakavimo į vakarus, miestas tapo tikru miestu vaiduokliu. Per vieną iš kovų pertraukų aš įėjau į beveik tuščius namus pasinaudoti vonios, kuria nesinaudojau mėnesiais, prabanga. Pasitaikė atsitiktinė proga net sumedžioti kiškių, kuriuos mūsų kuopos virėjas pavertė puikiu patiekalu“ (p. 185). Panašių atsipalaidavimo scenų Klaipėdos apylinkėse aprašyta daugiau: kartą atvykusį pulko vadą po „vėlyvos“ nakties jis pasitinka apsimiegojęs ir vienais apatiniais; randa laiko kuopos kareiviams surengti greitai nutrauktas šaudymo iš šautuvų pratybas (nevykę šauliai šaudė pulko vadovybės bunkerio kryptimi); kad kuopos ieškantys paštininkai neklaidžiotų, artimiausiose Klaipėdos gatvėse V. Lubeko pavaldiniai užrašė nuorodas „*Einheit Lübbecke*“ (Liubekės dalinys), nors visi daliniai turėjo būti įvardyti tik numeriais. Atrodo, kad artilerijos kuopos vadui tuo metu rūpėjo tik tai, kaip išsiversti be kuopos papildymo, – joje tebuvo 150 kareivių. 1945 m. sausio 20 d. pareigų paaukštinimas tapo proga kartu su kareiviais tai atšvęsti; sausio 23 ir 24 d. autorius gavo divizijos ir pulko vadų pasirašytus leidimus vesti sužadėtinę Anelizę ir jau ruošėsi 3 savaitių trukmės atostogoms (!), bet planus sujaukė naujas Raudonosios armijos puolimas Rytų Prūsijoje, prasidėjęs dar sausio 13 d. Iš Klaipėdos į Sembos pusiasalį 58-oji divizija „paskutinę sausio savaitę“ evakuojama per „transporto kamščių užkimštą“ Kuršių neriją. Sausio 30 d. jis gauna aukštesnį laipsnį ir kartu su divizija patenka į naujai suformuotą kovinę grupę, kuriai iškeliamas uždavinys – deblokuoti apsuptą Karaliaučių. Žlugus 1945 m. vasario 19 d. prasidėjusiam puolimui, vėlesnius įvykius prisiminimų autorius įvardija „katastrofa“. Ši itin sodriai aprašyta knygos prologe. Karas V. Lubekui baigiasi pasidavimu britams atplaukus karo laivu į Kopenhagą ir nelaisve iki 1945 m. liepos 27 d. (!). Per poros mėnesių trukmės laikotarpį karo belaisvį kamavo badas (valgė kiaulpienių lapus) ir nežinia dėl šeimos bei sužadėtinės, nors kitos sąlygos buvo pakenčiamos – buvęs karininkas sugebėjo išsaugoti net savo asmeninį pistoletą (!), kario knygelę (*Soldbuch*).

Aptariant šios knygos trūkumus, derėtų įvertinti, kad jie parašyti iš šešiasdešimties metų perspektyvos, todėl negalime tikėtis tikslios ir nuoseklios įvykių rekonstrukcijos. Kartais V. Lubekas komentuoja įvykius, kurių kaip paprastas kareivis ar neaukšto rango karininkas žinoti negalėjo: aptariami didelių junginių veiksmai, korpuso ar net armijų grupės tikslai, aiškinamos smūgių kryptys. Neįtikėtinas jo pasakojimas apie *Volkssturmo* dalinių kovinę dvasiją (šie pasirodę geriau nei papildymas iš *Luftwaffe* ir *riegsmarine* dalinių, p. 197–198). Akivaizdu, kad prisiminimus stengtasi adaptuoti amerikiečių skaitytojui, todėl jie turi ir istorijos vadovėliui būdingų bruožų, šviečiamąją ir didaktinę potekstę, tekste praslysta susižavėjimo JAV politine ir ekonomine sistema nuotaikos. Kai kurie autoriaus svarstymai yra susiję su pokario diskusijomis, Antrojo pasaulinio karo priežastimis, vokiečiams jautriomis Vermachto nusikaltimų, žydų persekiojimo, nacių režimo palikimo vertinimo temomis. Čia V. Lubekui pritrūksta nuoširdumo ir nuoseklumo: jis teigia nieko nežinojęs apie karo belaisvių rusų žudymą, nesusimąstęs apie Vokietijos žydų likimą, su koncentracijos stovyklomis susidūręs tik atsitraukimo Prūsijoje metu (pamato deginamą, panašu, Štuthof'o konclagerį). Prieštaringi jo tvirtinimai apie antinacistines nuotaikas šeimoje, nors giminaičiai priklausė nacionalsocialistų partijai ar jų globojamoms organizacijoms. Dažnai kartojami teiginiai apie patrioto bei kareivio pareigas, bet jie užmirštami, kai aiškinamos emigracijos į Kanadą ir JAV 1951 metais priežastys (V. Lubekas teigia, kad kilus šaltajam karui pabijojęs būti prisimintas

numeriai nesutampa su „tikrosios“ 95-osios divizijos dalinių numeriais. Aišku, kad šių aplinkybių V. Lubekas galėjo nežinoti arba nebeprisiminė.

kaip turtingą kovinę patirtį turįs karininkas). Neįtikinami autoriaus tvirtinimai apie menką nacių rasinio pranašumo teorijų įtaką Reiche ir Vermachte, vienpusiškai Versalio sutarties pažeminimu ir antibolševikine retorika teisinamos karo priežastys. Šiuo požiūriu aptariami kario memuarai nėra tokiam žanrui būdinga jaunuolio praregėjimo ir nusivylimo karo tarnyba, karu istorija¹⁰.

Sodrus pasakojimas, įdomios karių gyvenimo ir mums tik iš istorinių vadovėlių žinomų įvykių detalės, galimybė suprasti Vermachto eilinių ir žemųjų laipsnių karininkų, Reicho piliečių jauseną kompensuoja prisiminimų trūkumus. Nors juose Lietuvai ir Klaipėdai dėmesio skirta palyginti nedaug, tačiau neturime pagrindo abejoti jų tikrumu, net jei pastebime rėmimosi kitais veikalais požymius. Istoriniu požiūriu jie parems daugelio Lietuvos istorikų nuostatas apie Klaipėdos užėmimo 1945 m. sausį aplinkybes. Iš V. Lubeko autobiografinio pasakojimo aiškėja, kad po 1944 m. spalio mėn. Klaipėdos šturmo nebebuvo, Raudonoji armija miestą užėmė Vermachtui iš uostamiesčio pasitraukus dėl grėsmingos situacijos prie Karaliaučiaus (Sembos pusiasalyje).

¹⁰ HARARI, N. Y. *Martial Illusions: War and Disillusionment in Twentieth-Century and Renaissance Military Memoirs*. *Journal of Military History*, 2005, vol. LXIX, p. 43–48.